

NIKLAS METSÄRANTA
HELSINKI

Marin sanojen *pikš* 'nuoli', *piktem* 'kuristan', tukahdutan' ja *pidam* 'sidon' etymologiasta

---

Alkusanat

Juhlakirja-artikkeliaiheen keksiminen on oma taiteenlajinsa. Mielellään aihe olisi toisaalta sellainen, että päiväsankari on osoittanut siihen mielenkiintoa ja toisaalta sellainen, että kirjoittaja itse on siitä kyvykäs ja halukas kirjoittamaan. Mieluusti vielä käsiteltävä kieli tai kielet kuuluisivat juhlakalun repertuaariin. Professori Riho Grünthalin kaltaisen tutkimusaiheiltaan ja kieli-valikoimaltaan laaja-alaisen tutkijan tapauksessa on aiheen valinnassa käänteinen ongelma. Mahdollisista aiheista on suorastaan runsaudenpula.

Olen nyt tähän juhlakirjaan päätynyt kirjoittamaan marin etymologiasta ja sananjohdosta, jotka ovat kuuluneet myös päiväsankarin tutkimuskohteisiin (Grünthal 1993; 1995). Vaikka marin etymologia ei ehkä viime vuosina julkaisuluettelon perusteella ole ollut nyt pyöreitä täyttävän professorin tutkimuksen keskiössä, hänen kiinnostuksensa marin etymologiaa kohtaan ei kuitenkaan ole sammunut. Tästä todisteena ovat ne lukemattomat tunnit, jotka olemme jubilaarin kanssa erään toistaiseksi pöytälaatikkoon jääneen etymologisen sivupuhteen puitteissa viettäneet (joukkoon kuului allekirjoittaneen ja päiväsankarin lisäksi myös Sampsa Holopainen). Hauska yhteensattuma on, että tässä käsittelemieni marin sanojen joukkoon kuuluu myös sana, jonka indoeurooppalaista lainaetymologiaa ohimennen yhdessä pohdimme ja vanhojen muistiinpanojen perusteella myös kannatimme. Silloin minä en tai me emme tässä kirjoituksessa esittämäni alkuperän selitystä osanneet hahmottaa, mikä vain osoittaa, että näkökulman vaihdos usein avaa uudenlaisia selitysmahdollisuuksia. Etymologiassa usein käy niin, että minkä taakseen jättää, sen edestään löytää.

VERTAISARVIOITU
KOLLEGIALT GRANSKAD
PEER-REVIEWED
www.tsv.fi/tunnus

Itämeren kieliapajilta Volgan verkoille: Pühendusteos
Riho Grünthalile 22. mail 2024 (Suomalais-Ugrilaisen Seuran
Toimituksia = Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 278), 478–495
Helsinki 2024 <<https://doi.org/10.33341/sus.965.1345>>

1. Johdanto

Aloitan tämän artikkelin tarkastelemalla erästä kantauralista mariin johtanutta äännekehitystä, sillä kyseisen, tässä tarkastelussa säännölliseksi katsotun äännekehityksen puitteissa voidaan selittää kaikkien otsikossakin mainittujen marin sanojen eli (niitty)marin *pikš* 'nuoli', *piktem* 'kuristan', tukahdutan' ja *pidam* 'sidon' ensitavun vokalismi.

Yleisesti ottaen kantauralin **u*:sta kehittyy säännöllisesti kantamarin redusoitunut **ũ*, joka edustuu niitty- ja itämarissa (pääsääntöisesti, reduktion säilymisestä paikoin itämarissa ks. Culver 2022) täysvokaali *u*:na, mutta jonka redusoituneisuus voidaan todeta marin muiden murremuotojen (Volga, Upša, luoteismurteet ja länsimari) perusteella. Vanhastaankin on ollut tiedossa muutama tapaus, joissa muiden uralilaisten kielten lähinnä kantauralin **u*:hun palautuvaa edustusta vastaa kantamarin **i* (> I N Vo Up Lu L *i*). Varmimpia esimerkkejä kur. **u*:n etistymiskehityksestä lienevät kantauralin **ujə*- (t. **owjə*-) 'uida' > kma. **iä*- > I N Up *ija*-, Lu L *iä*- (UEW: 542; Bereczki 2013: 21–22; UED: 82–83; Zhivlov 2023: 133) ja kantauralin **kuja*- (t. **kujə*-) 'maata' > kma. **kie*- > I N Up Lu *kije*-, L *kie*- (UEW: 197; Bereczki 2013: 62–63; Zhivlov 2023: 133).¹ Esimerkkien CV-rakenteesta johtuen kantamarin täysvokaali **i*:tä ja redusoitunutta **ĩ*:tä ei voida erottaa toisistaan. Täysvokaalilla ja redusoituneella vokaalilla on tyypillisesti eri lähteet esikantamarissa, mikä tekee mahdolliseksi sen, että kma. **piks* 'nuoli', **pikte* 'kuristaa', tukahduttaa' ja **pidä*- 'sittoa' eivät edustakaan samaa esikantamarin vokaalia kuin kma. **kie*- ja **iä*-. Tämä on epävarmuustekijä, mutta ei kuitenkaan välttämättä vesitä keskeisiä väitteitäni.

UED:ssa etistymiskehitystä pidetään epäsäännöllisenä, mutta koska tiedossa ei ole varmoja tapauksia², joissa kantauralin **-ujV*:-sta kehittyisi

1. Myönnettäköön, että antamissani esimerkeissä sanojen uralilainen rekonstruktioasu ei ole täysin kiistaton. Kantauralilaisen 'uida'-sanueen saamea, mordvaa ja hantia ei voida johtaa perinteisestä **ujə*-asusta (UED: 82–83), vaan esimerkiksi saame (saap *vuodjat* < **ksaa*. **vuoje*-) viittaa aikaisempaan uralilaiseen rekonstruktioasuun **ojə*-. Jälkimmäisessä **kuja*-esimerkissä uralilaisen rekonstruktion toisen tavun vokaalia ei voida täydellä varmuudella määritellä. Koska marin *em*-konjugaation verbit kuitenkin tavallisemmin palautuvat nimenomaan kantauralin **A*-vartaloihin (Ravila 1938; Metsäranta 2020: 84–86), olen merkinnyt sen primaariksi.

2. Etymologisesta kirjallisuudesta löytyy siis kyllä tapauksia kuten kur. **lujə* 'Marder' > maI *luj*, L *láj* 'näätä' ~ mns. *loisa* 'Mustela martes' ~ slkTaz *loqa* 'Fuchs', matori *lei*, *lai* 'Mustela martes', karagassi *lui* 'id.', taigi *lui* (UEW: 252). Mansin sana tunnetaan vain yksittäisestä lähteestä. Kantauralin sananalkuisesta **l*:-stä kehittyy samojedissa pääsääntöisesti ksam. **j*-, ja samojedista tunnetaan myös *n*-alkuisia sanoja, esim. nenT *noxo* 'Polarfuchs', joilla lienee jonkinlainen etymologinen yhteys

marissa mitään muuta kuin *-i-, lienee kyse täysin säännöllisestä ehdollisesta ääntenmuutoksesta kuten edellä mainituissa äännehistorian ja etymologian lähteissä on vanhastaankin, ainakin implisiittisesti, oletettu. Tätä ajatusta säännöllisyydestä tukevat tässä artikkelissa esittämäni lisärinnastukset, joissa kanta-uralin *-ujV-:sta niin ikään kehittyvä marissa ensitavuuun juuri täysvokaali *i.

2. Etymologiat

Tässä osiossa käsittelen yksityiskohtaisesti mahdollisuutta, että (niitty)marin *pikš* 'nuoli', *piktem* 'kuristan, tukahdutan' ja *pidam* 'sidon' heijastaisivat kaikki uralilaiseen *pujə '(esineen) perä, erit. neulansilmä' -sanueeseen palautuvia johdoksia.

2.1. *pikš* 'nuoli'

Sana *pikš* 'nuoli' esiintyy laajalti marin murteissa, I N Vo Up L *pikš* (MNYsz: 1865–1866; TschWb: 512). Malmyžin ja Uržumin murteen muodon *pikš* perusteella sana palautuu kantamarin rekonstruktioasuun *piks ja edelleen esikantamarin *s:lliseen rekonstruktioasuun. Marin sanaa on verrattu udmurtin sanaan *pukjč* 'Pfeil' sekä hantin (V) sanaan *pöγ* 'Pfeil mit dicker hölzerner Spitze, stumpfer Eichhornpfeil' ja mansin (KndA) sanaan *-piwət: liyən pät nap*. 'Keil mit stumpfer Spitze für die Eichhörnchenjagd' (UEW: 369). Tämä rinnastus on kuitenkin äänteellisesti epäsäännöllinen (Metsäranta 2023: 281–282), joten en puutu sen yksityiskohtiin tässä yhteydessä tarkemmin. Sen sijaan varteenotettava alkuperän selitys marin *piks-sanalle tarjoutuu, jos oletetaan, että marin *i palautuu muutamien johdannossa mainittujen esimerkkien tavoin alkuperäiseen *ujV-yhtymään. Tällöin vastineita voisi lähteä etsimään muista uralilaiseen *pujV-vartaloon palautuvista sukukielten sanoista.

Marin sanaa voisi ensisijaisesti verrata pääsääntöisesti neulansilmää merkitsevään kantasamojedin sanaan *puj (Helimski 2001: 78–79), jonka jatkajia ovat nenT *pu* 'та часть ножа, скребка и. т.п., которая вставляется в рукоятку, ушко иглы', enT *pu* 'eye of a needle', ngan. *hüj* 'id.', 'the fixed end of a sledge runner', slkTaz *pü*, Ket *pü* 'eye of a needle'. Tämän rinnastuksen

---

UEW:n mainitsemiin samojedin sanoihin (SW: 84). Mistään luotettavasti kantaauraliin rekonstruoitavasta sanueesta ei siis ole kyse, joten se ei suoraan ole ristiriidassa sen kanssa, että kantaauralin *ujV:stä kehittyisi säännöllisesti kantamarin *i. Mainitun kantaauralin sanueen *kuja- t. *kujə- yhteyteen on niin ikään pyritty liittämään marin N *kuja*- 'olla sukupuoliyhteydessä' < kma. **ku(j)a*-, mutta tämä lienee pikemminkin kantaauralin *kuδə- 'kutea' -sanueen jatkaja (Metsäranta 2020: 108–109).

äänteellinen ja semanttinen puoli muuttuu toivon mukaan vähemmän päättömäksi kuin miltä se ensisilmäyksellä vaikuttaa, kun tarkasteluun otetaan koko uralilaiseen **pujV*-asuun palautuva sanue johdoksineen.

Jo Helimski (mp.) liitti samojedinin sanueeseen myös ugrilaisissa kielissä esiintyvät sanueet, hntVj. *pöy* 'Nadelöhr', DN *pōw* 'Nadelöhr', O *pōw* 'Angel (des Messers)', mnsKndA *juntap-pop* 'neulansilmä, Nadelöhr', So. *jüntap-pup* 'id.', unk. *fok* 'der hintere, dicke Teil; Rücken am Messer, Säbel, Hammer, Beil, an der Axt (Axthelm); Hacke, an der Nadel usw., Vorgebirge, Kap; Loch, Öhr an der Nadel, Loch an der Axt; Grad; (Treppe) Stufe, (Leiter) Sprosse; Grad, Würde, Titel' (UEW: 880). Näistä ugrilaisten kielten sanoista on todettu, että ne eivät vastaa toisiaan täysin täsmällisesti, mutta voisivat edustaa hieman erityyppisiä johdoksia samasta uralilaisesta **pujə*-vartalosta (Pystynen 2019). Hanti edustaisi lähinnä johdosta **pujə-ka*, mansi johdosta **pujə-pV* ja unkari johdosta **pujə-kka* (mp.). Näistä **-ka* ja *-kka* ovat kantaauraliin asti palautuvia tunnettuja nominijohtimia (Aikio 2022: 19), joten mitään periaatteellista estetä johdostulkinnalle ei ole. Mansin *-p*-johtimen uralilainen tausta on vähemmän selvä, mutta mansissa joka tapauksessa on runsaasti perintösanoistakin johdettuja sekä denominaalisia että deverbalisia johdoksia (Riese 2001: 51).

Samojedinin **puj*-sanana tapaamaan johtamattomia vastineita ovat mahdollisesti myös obinugrialaisten kielten sanat, kmns. **puj* > T *pōi*, KndA *pōj*, KndY *poj*, Pel. LozA LozY So. *puj* 'takamus, takapuoli, perse', khnt. **puuj* > V *puj*, DN *pūj*, O *puj* 'takamus, perse; perä, -puoli, reikä' (Pystynen 2019). Näihin obinugrin sanoihin on etymologisessa kirjallisuudessa tavallisesti liitetty ksm. **poo* > sm. *puo* 'takamus, anus', kar. *puo* 'vulva', ve. *po* 'id.' sekä kantasamojedinin **puə*-asuun palautuvia takaosaan ja takana olemiseen viittaavia sanoja esim. nenT *pū* 'takamus', *pū-na* 'takana, myöhemmin', ngan. *huo* 'takana; sitten, jälkeen', *huonu*, (Castrén) *fua* 'takaosa', *fuanu* 'takana; sitten' jne. (UEW: 401; SSA 2: 430). Kantasuomen asua **poo* ei voida palauttaa säännöllisesti kanta-uralin asuun **pujə*, joten sen kuuluminen tähän yhteyteen on epävarmaa. Samojedinin **puj* 'neulansilmä' ~ **puə* 'takaosa' kahtalaisuuden selittämiseksi Pystynen (2019) tarjoaa sana-asemaa tai vaihtoehtoisesti jonkinlaista hämärtyntä johtosuhdetta, jossa **puj* kaikesta huolimatta edustaisi johdosta.

Edellä mainittuihin samojedinin ja ugrilaisten kielten sanueisiin Pystynen (2019) liittää myös ksm. **puikka*-vartaloon palautuvat suomen sanat *puikko*, *puikkari* 'kädensijallinen puikko, jolle kalaverkko kootaan' ja *puikata* 'pujahtaa; pistää esiin; pujottaa lanka neulansilmään t. verkko puikkarille' sekä sanat *puikea* 'suippokärkinen ja pyöreätyvinen' ~ *pujea* ja murt. *pujo* (adjektiivinen) 'suippo, kapeneva', (substantiivi) 'pitkä, taipuisa oksa, vitsas, nuori puu'. Samaan etymologiseen yhteyteen kuuluvat nähdäkseni vielä lisäksi ainakin sm. *pujoa*, *pujota* 'pujottaa; sitoa, punoa, pleissata (köyttä), kutoa (verkkoa)' sekä *pujottaa* ja näiden vastineet muissa itämerensuomalaisissa kielissä.

Kantauralilaisen **pujə*-sanueen nominijäsenen merkitykseksi voidaan rekonstruoida ainakin 'neulansilmä'. Jää hieman epäselväksi, onko sanalla mahdollisesti viitattu myös laajemmin työkalujen ja muiden esineiden peräpäihin. Tähän viittaavat ainakin joidenkin seuraavassa kappaleessa esitettyjen permiläisten sanojen murteissa esiintyvät merkitykset ja unkarin *fok*-sana erilaisine peräpäähän tai takaosaan viittaavine merkityksineen. Peräpään merkitys sanalla on varmasti ollut, mikäli 'takamusta' ja 'takana olevaa' tarkoittavat obinugrin ja samojedin sanat todella kuuluvat samaan yhteyteen. Työkalun ja erilaisten esineiden osien nimitysten alkuperä saattaa hyvinkin olla ruumiinosametaforassa, esim. kur. **piŋə* 'hammas' > sm. *pii* 'hammasmainen uloke; piikki (haravassa, kammassa, pirrassa)', kur. **pončə* 'häntä' > sm. *ponsi* '(työkalun tms.) varren pää, kädensija, varren paksunnos' (Metsäranta 2020: 64–66).

Kantauralilaista **pujə*-sanuetta heijastavia johdosvastineita voidaan jatkaa vielä ainakin permiläisten kielten sanueella udm. *pišj* 'Riss, Spalte, Loch', *veŋ-pišj* 'neulansilmä' (*veŋ* 'neula'), *nir-pišj* 'sieraimet, sierainaukko' (*nir* 'nenä'), johd. *pišja-* 'pujottaa lanka' ~ komi *piš* 'отверстие, ушко, проушина', *jem piš* 'иглиное ушко' (*jem* 'neula, piikki'), (Ud.) *piš tuj* 'петля, петелька', *kručki piš* 'петелька крючка', (Vyč., Ud.) *piš* 'Öffnung, kleines Loch, Ohr', (Ud.) 'kleine Schlinge, Masche; Kerbe des Pfeils', J *pəš* 'ушко (например, иголки)', (VyčY, Ud.) *nev-piš* 'Kerbe des Pfeils; расщеп, выемка в хвосте стрелы (название метки в ухе овцы)' (*nev* 'nuoli'), johd. *pišav-* 'einfädeln, einziehen, einlegen', J *pəšalli-* 'вдевать, втыкать' jne. < kprm. **piš* (KESKJ: 237; Lytkin 1961: 169; SSKZD: 314; SyrjWb: 796; WotjWsch: 201), joka voidaan palauttaa uralilaiseen asuun **pujə-ksə*. Vastaavaa kantauralin johdosta edustaa mahdollisesti myös ksam. **pujtə* > kantaselkuppi **pütə* 'Netzschnur' > Ket *poŋgəŋ pūdə* 'Netzschnur', Ob *nūdə* 'тетива' (Helimski 2007: 128; SlkWb: 69; Bykonja et al. 2005: 199).

Johdin **-ksə* on uralilaisissa kielissä tunnettu johdin, vaikka sen täsmällinen funktio on epäselvä (Aikio 2022: 19). Eräissä lähteissä sen todetaan muodostavan pääsanansa "raaka-ainetta" tarkoittavia johdoksia, esim. sm. *aidas* (g. *aidaksen*) 'aidan ainespuu' ← *aita*, ja olevan mahdollisesti niin ikään **-ksə*-asuun palautuvan translatiivisijan taustalla (Laakso 2015: 2074). Useamassa kielihaarassa esiintyviä ja mahdollisesti jo yhteisiä kantauralilaisia johdoksia edustavat mm.:

kur. **čepä* 'kaula' > kma. **šü* ~ kprm. **ši-* (> udm. *šil'* 'säkä; kaula, niska', komi *ši-lj* 'kaula' (*lj* 'luu'))
 → kur. **čepä-ksə* > kma. **šüäks* 'kaulakoru, -nauha' (> N Up *šüjaš*, Lu *šüäks*, L *šüäš* (TschWb: 745)) ~ kprm. **šijäs* (> udm. *šijes* 'länget', komi *šijes*)

kur. *onta 'juuri' > ksa. *oantē > Ko *vuä'd'd*, Ki *vueñd*, T *vjeñde* 'juuri (erityisesti köydensidontaa varten kerätty männyn juuri' ~ kmd. *-*undə* : -*und-* > M *tışä-unda* (mon. *tışət-untt*) 'kasvi, (rohdos)yrtti' (*tışä* 'ruoho, heinä')

→ kur. *onta-ksə > ksa. *oantēs : *oantāse-* (> Pi *âatties*, Lu *oattes* (g. *oaddása*) 'puun pääjuuri', Ko *vue'ddes* (g. *vuäd'daz*), Ki *vueñdes* (g. *vuañdas*), T *vjeñdes* (g. *oañdazi*) 'juuri (erit. puun)') ~ kmd. *undəks (> mdE *undoks*, M *unks* 'juuri') ~ kma. **pu/ündəks* 'kanto' (> I *punduš*, I (Malmyž) *pundus*, I (Uržum) *pundās*, I (Menzelinsk) *pündāš*, N *pundāš*, Up *pünduš*, Lu *pundāš*, Lu (Pokšta) *pundāks* (TschWb: 556; MNySz: 2000; Veršinin 2011: 463))³

kur. **so/a/eja* 'hiha' > ksa. *soajē (> saaP *soadji*, *soadjá* 'siipi, hiha') ~ kprm. *soj 'käsivarsi' (> udm. *suj*, komi *soj*, SysY *søj*, J *ki-súj*) ~ khnt. *Ljīt 'hiha' (> V *ljit*, Vj *jīt*, DN *tit*, O *lit*)

→ ? kur. **so/a/eja-ksə* > kma. *soks 'hiha' (> I N Up Vo Lu L *šokš*, I (Malmyž) *soks* (TschWb: 698; MNySz: 2419)) ~ kprm. **sojās(k-)* (> udm. *sajes*, M *sejes*, komiS *sos(k-)*, SysY *səs*, J *sús*) ~ kmns. *tjīt : *tjītə-* 'hiha' (> T *tait* (mon. *taitət*), KndK *tēt* (mon. *tajtət*), KndY *tēt*, VagE *tēt*, LoZA So *tajt*)

(Aikio 2015: 66; UED: 17–18; 120–121)

Jo näistä muutamista johdoksista on nähtävissä, etteivät *-*ksə*-johdokset mitenkään välttämättä tarkoita pääsanansa raaka-ainetta. Voisi ehkä pikemminkin

3. Kyseistä marin sanuetta ei ole aikaisemmin liitetty tähän yhteyteen, mutta vaikuttaa äänteellisesti ja semanttisesti kuitenkin varsin todennäköiseltä, että kyseessä on hämärtynyt yhdyssana kur. **pawə-* t. *puwə-ontaksə 'puunjuuri, kanto' (kur. *pawə t. *puwə 'puu' > kma. *pu). Täsmällistä äännekehitystä on vaikea kommentoida, sillä marin murremuotojenkin suhteen on horjuntaa täyden ja redusoituneen vokaalin välillä. Saamen ja mordvan sanojen yhteyteen on aikaisemmin liitetty marista N *ođar* 'verso, vesa; oksa, haara; oksainen, haarainen', Up *ođar* 'tiheäöksainen, lehtevä, tuuhea' Lu *ađar* 'laajalle haarautunut, levinyt; lehtevä (puu); tuuhea (parta, häntä)' sekä udmurtin *ud* 'itu; oras; taimi' sekä komin *od(j)* 'keväinen vehreys; oraat, itu' (UED: 17–18). Permiläisten kielten sanueelle on esitetty lainaetymologia, jonka mukaan se olisi lainaa iranilaiselta taholta, vrt. kiran. **ādu-* 'vilja, jyvä' (> avesta *ādu* jne.) → keskikantapermi **ada/ə* > kprm. **ɔ/od* (Metsäranta 2020: 174–177), eikä näin ollen kuuluisi ollenkaan etymologisesti yhteen saamen ja mordvan sanojen kanssa. Marin *āđar-sana on sekin ehkä samaisesta iranilaisesta lähteestä joko suoraan tai permin välityksellä, tai sitten sana on tyystin muuta alkuperää, vrt. tšuvassin *utä* 'saari; lehto (peltojen keskellä)'. Mikään lainaetymologioista ei selitä marin loppuosan -*ar*-ainesta, eikä kyse ole myöskään ainakaan mistään kovin produktiivisesta johtimesta (vrt. tosin eräisiin värinimityksiin liittyvä -*ar* kma. *ūžar 'vihreä', *jākšar t. *jāškar 'punainen').

puhua jonkinlaisesta yleisestä pääsanaansa varten olemisesta, sillä kantasanan viitatessa ruumiinosaan on *-ksə-johdos tyypillisesti jotain siihen puettavaa tai kiinnitettävää, esim. 'kaula' > 'kaulakoru' t. 'länget'. Lisäesimerkkinä pukimiin viittaavista johdoksista annettakoon vielä I (Malmyž) *dolaš*,⁴ N *jolaš* 'housut', Lu (V) *jalakš*, L *jalaš* < kma. *jalakš 'housut' ← kma. *jäl 'jalka' I, N *jol*, Lu L *jal* 'jalka', jota vastaa muodollisesti sm. *jalas* (g. *jalaksen*). Marin ja itämerensuomen johdotukset lienevät kuitenkin merkityserosta päätellen rinnakkaisia. Samaa voidaan epäillä myös kur. *čepä-ksə-asuun palautuvien marin ja permin johdosten osalta. Logiikaltaan samantyyppinen, jotakin varten olemista oleva tapaus on myös levikiltään permiin rajoittuva komi *purtes* 'tuppi', udm. *purtes* 'palko; tuppi' ← komi, udm. *purt* 'veitsi, puukko'.

Aina kuitenkin mitään selvää pääsanaa modifioivaa funktiota ei voida esittää, vaan johdettu ja johtamaton sana ovat merkitykseltään jokseenkin identtiset, esim. komi *pičkes* 'sisus, sisäpuoli', udm. *puškes* 'sisus, täyte' (< *pučkəksə ← kur. *pučkə 'putki' >) komi *pič(k-)* 'sisus, sisäpuoli', udm. *puš* 'sisus(ta), sisäpuoli, sisälmykset', mari I N Up *pəlāš*, I (Malmyž) *pəlāš*,⁵ Vo *pīliš*, Lu *palakš*, L *palāš*, *pālš* < kma. *pīlakš 'korva' (< *peljäksə ← kur. *peljä 'korva'). Johdos ei ole myöskään aina pääsanaansa varten, vaan suorastaan päinvastoin, esim. mari I N L *ruaš*, I (Malmyž) *ruas*, Lu *ruakš* 'taikina' < kma. *ruaks ← kma. *ru > I N Lu L *ru* 'hiiva' (TschWb: 599; MNySz: 2120–2121). Kaikissa tapauksissa *-ksə-johdoksella ei myöskään ole mitään selvää kantasanaa, esim. komi *pides* 'pohja', udm. *pides* 'pohja, sakka' < kprm. *pidäs ~ kma. *pündaks 'pohja' > I N *pundaš*, I (Malmyž) *pundas*, Vo Up *pūndaš*, Lu *pōndaš*, Lu (Pokšta) *pündakš*, L *pāndaš* (TschWb: 555; MNySz: 1999) (< kur. *punta-ksə), mikä tosin kyseisen sanan tapauksessa saattaa liittyä sen lainaperäisyyteen. Tätä taustaa vasten ei ole mitenkään yllätyksellistä, että johdotuksen *pujə-ksə ja kannan *pujə välille on vaikea rekonstruoida mitään selvää merkityseroa. Voidaan merkityksenkehitys tosin nähdä niinkin, että kantasana on viitannut esineen peräosaan ja johdin *-ksə on modifioinut sen tarkoittamaan jotain peräosaan kuuluvaa eli esimerkiksi juuri neulansilmää. Sinällään tämä oletus on kuitenkin ilmeisesti tarpeeton, koska 'neulansilmän' merkitys esiintyy myös samojedissa.

4. Malmyžin muodossa odottaisi *s*-sibilanttia, mutta nähtävästi edeltävällä *j:llä on ollut assimiloiva vaikutus jo esikantamarissa: *j-s > *j-š.

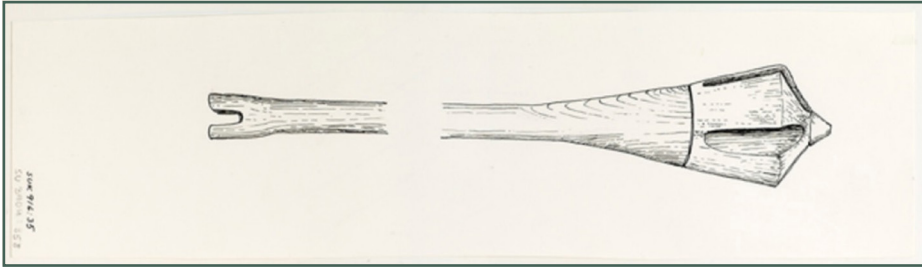
5. Ilmeisesti palataaliassimilaatiosta on kyse myös tässä Malmyžin muodossa, ks. edellä ellei kma. *pīlakš 'korva' sitten edusta "resiprookkijohdosta", jonka vanhaan tunnetut edustajat tosin ovat sukulaistermejä, esim. sm. *kälykset* ~ nenT *syeləs* °*q* 'kälykset' < kur. *käləw-ksə-t (Salminen 2014: 296–297). Vastikään on esitetty, että Sammallahden *sorši-asuun rekonstruoida 'vaaksa' edustaisi itse asiassa johdosta *sorə-ksə 'pari sormia' (Pystynen 2023: 337), kma. *pīlakš 'korva' < kur. *peljä-ksə 'korvapari'?

Komin murteista on viitteitä siitä, että kyse on alun perin kantapermiläisestä *k-vartalosta, vrt. SyrjWsch: 208), joten kantapermiin sanue voitaneen rekonstruoida asussa *pjs(*k*), mikä osaltaan vahvistaa esittämäni johdosetymologian äännteellistä puolta. Sinällään *k*-vartaloisuus ei ole edellytys sille, että sana palautuu esipermiläiseen *ks-yhtymään, onhan etymologisessa kirjallisuudessa tavallisesti hyväksytty myös rinnastukset kur. *säksä 'lika' > udm. *ses* 'epäpuhkaus', komi *ses* 'inhottavuus, ilkeys, rumuus', 'inhottava, ilkeä, ruma', murt. myös 'epäpuhdas' (Aikio 2015: 64; WotjWsch: 220; SyrjWsch: 232) ja kur. *seksa 'siperiansembra' > udm. *susi-pu* 'kataja', komi *sus-pu* 'siperiansembra' (*pu* 'puu') (KESKJ: 267; Aikio 2015: 60), vaikkei näiden *k*-vartaloisuudesta ole permiläisissä kielissä mitään suoraa viitettä. Sibilantin soinnittomuus viittaa tietysti yksinäänkin jo konsonanttiyhtymään palautumiseen, sillä vokaalin välisenä sibilantit permiläisissä kielissä säännöllisesti soinnillistuvat.

Tila ei valitettavasti salli permiläisten kielten vokaalikehityksen yksityiskohtaista puimista. Eräiden vanhastaan tunnettujen esimerkkien valossa, esim. kur. *ejə t. *üjə 'yö' > kprm. *oj > udm. *uj* ~ komi *voj* (UEW: 72; UED: 41–42), kur. *küjə 'käärme' > udm. *kij* 'käärme' ~ komi *kij* 'nahkianen, juotikas' (UEW: 154–155; SSA 1: 467), kantaauralin sanansisäisen *-*j*:-n odottaisi ehkä säilyvän permissä. Edellä mainittujen esimerkkisanojen yhteensovittamiseen ja rekonstruktioon liittyy kuitenkin monenlaisia avoimia kysymyksiä (miksi esimerkiksi kantasuomessa on *küü eikä odotuksenmukaisesti *küi?). Ainaakin eräiden vokaalista ja puolivokaali *j:stä koostuvien yhtymien osalta näyttää selvästi siltä, että kehitys on permissä ollut riippuvainen alkuperäisen toisen tavun vokaalin laadusta. Kantaauralin *-*aja*-vartaloissa puolivokaali on säilynyt, esim. kur. *aja- 'ajaa, ajaa takaa' > kprm. *oj- > udm. *uj*- ~ komi *voj*-. Švaahan päättyvissä *ajə-vartaloissa tuloksena puolestaan on supistumavokaali kprm. *j, esim. kur. *kajə 'aamunkoi' > kprm. *kj > komi *kj-a* 'Röte am Himmel', *as-kj 'huomenna' > udm. murt. *askj* ~ komi *aski*, (SysY) *askj* (Metsäranta 2023: 272–275). Äännekehityksen selvittely vaatisi kuitenkin edelleen jatkotutkimuksia. Supistumakehitys kur. *Vjə > kprm. *j on kolmitavuisissa sanoissa mahdollisesti täysin odotuksenmukainen, esim. kur. *kojəra 'koiras' > kprm. *kjr.

Marin *piks 'nuoli' sopisi kantapermin sanan *pjs(*k*) 'neulansilmä' tapaan äännteellisesti kantaauralilaiseen *pujəksə-asuun palautuvaksi johdokseksi (kehityksestä kolmitavuisesta sanasta kaksitavuiseksi vrt. kur. **so/a/əja-ksə* > kma. *soks 'hiha' (> I N Up Vo Lu L *šokš*, I (Malmyž) *soks*). Suurin kynnys rinnastukselle lienee merkitysten yhteensovittamisessa. Lähtökohtaisesti marin 'nuoli'-merkityksen voitaneen olettaa olevan uudennos, sillä marissa vanhan uralilaisen *nelə 'nuoli' -sananjatkaja on pääsääntöisesti kadonnut ja sen tilalle näyttää tulleen *piks. Kantaauralin *nelə-sananjatkaja esiintyy kyllä niittymarin kirjakielissä: *nölö* '(nuolen) luukärki' (MSS: 187),

Kuva 1: Turkismetsästyksessä käytetyn vasamanuolen tylppä pää (Museo-
virasto)

mutta murre- ja sanakirjatiedot ovat yksittäisiä: N (Morki) *nöləpikš* 'Pfeil mit Knochenspitze' (TschWb: 422), *нөлө, нөлүкиш* 'стрела' (Vasiljev 1928: 134). Jäljellä olevat sanat tarjoavat tärkeän vihjeen merkityksenkehityksestä. Kun vanha uralilainen 'nuoli'-sana on marissa siirtynyt tarkoittamaan nimenomaan nuolen kärkeä, on **piks* nähtävästi syrjäyttänyt sen varsinaisessa nuolen merkityksessä. Ottaen huomioon koko **pujə*-asuun palautuvan sanueen merkityksineen ja erityisesti itämerensuomen *puikko*-sanan, on yhtenä marin merkityksen selitysmahdollisuutena, että **piks* on alun perin viitannut nuolen puikkomaiseen varsiosaan. Toisena vaihtoehtona on, että **piks*-sanan tarkoitteena on ollut esineen pää vrt. kmns. **pup* '(neulan, nuolen) perä', komi murt. 'nuolen hahlo (peräpähän tehty lovi jännettä varten)' tai jonkinlainen päästään erottuva esine. Turkis- ja pienriistan metsästyksessä on esimerkiksi käytetty vanhastaan tylppäpäistä vasamanuolta, jolla on varsin silmiinpistävä lovettu kärkipää. Täsmällistä merkityksenkehitystä ei varmaan koskaan voida saada selville täydellä varmuudella, mutta esittämäni skenaariot lienevät kuitenkin mahdollisia. Muitakin selitysmalleja varmasti on. Ehkä sanalla on viitattu jonkin nuolen osan sijasta valmistusmateriaaliin, vrt. sm. murt. *pujo* 'pitkä, taipuisa oksa, vitsas, nuori puu' (SSA 2: 418).

2.2. *piktem* 'kuristan, tukahdutan'

Marin murremuodot, I N Up Lu *pikte-*, Vo *ṗikte-*, L *pükte-* (TschWb: 512–513), ovat keskenään hieman epäsäännölliset. Murremuotojen enemmistö viittaa selvästi kantamarin asuun **pikte-*, mutta länsimarissa on tapahtunut sekundaari vokaalin pyöristyminen **pi* > *pü-* (Aikio 2014: 139). Laajalevikisin merkitys murteissa on 'erwürgen = kuristaa', mutta murteista löytyvät myös merkitykset 'erhängen = hirttää' ja 'stramm schnüren, durch Binden straffen = köyttää, sitoa tiukkaan, kiristää siteellä'. MNySz (s. 1866) ilmoittaa merkitykseksi jokseenkin samansuuntaisesti 'erwürgen, erdröseln, ertrinken (im Wasser); pressen; hängen'. Huomionarvoisia ovat merkityksen kannalta

myös MNySz:ssä annetut lause-esimerkit, esim. L *paríam šartə donô piktem* 'ich verbinde (fest) den Finger (mit dem Faden)', I (Uržum) *ărwežəm pikten üštalten awaže* 'die Mutter gürtet das Kind straff um (sie bindet den Bauch des Kindes fest um)'. Kuristamisen lisäksi verbillä siis on marissa selvästi myös sitomiseen liittyviä merkityksiä. Niittymarin kirjakielessä verbin merkityksiksi annetaan 'kuristaa, tukahduttaa, tukehduttaa, pusertaa, rutistaa (kurkkua yms.)' (MSS: 226, s.v. *piktaš*).

Ottaen huomioon nämä sitomiseen viittaavat merkitykset sekä lähinnä alkuperäiseen kausatiiviin viittaava rakenne, kma. **pikte-* vrt. esim. I N *šokte-*, Lu L *šakte-* < kma. **šakte-* 'soittaa' < kur. **čoja-hta-* 'soittaa' ← **čoja-* 'soida', I N Lu L *jükte-* < kma. **jükte-* < **jexə-hta-* 'juottaa' ← kur. **jexə-* 'juoda' > kma. **jüä-* 'juoda' > I N *jüa-*, Lu L *jüä-*, tarjoutuu marin sanan ensisijaiseksi vertailukohdaksi kur. **puja-*sanaan liittämäni verbivastineet, lähinnä siis sm. *pujoa* ja erityisesti niin ikään alkuperäiseltä kausatiivilta vaikuttava *pujottaa*, joiden kuulumisesta samaan yhteyteen 'neulansilmäkin' merkitsevien sanojen kanssa ei kai merkityksen osalta voi olla epäilystä. Sanueen verbijäsenten taustalle voitaneen hahmotella kantaauraliin palautuvaa 'pujottamista' merkitsevää verbivartaloa **puja-*. Verbin alkuperäisestä **A*-vartalaisuudesta ei ole täyttä varmuutta, mutta kantaauraliin voidaan kuitenkin palauttaa monia nomini-verbipareja, joiden nominaalinen pari on **ə*-vartalo ja verbaalinen **A*-vartalo (UED: 21), esim. kur. **aŋə* 'aukko' ~ **aŋa-* 'avata', kur. **kaja* 'aamunkoi' ~ **kaja-* 'nousta (aurinko), kajastaa', kur. **ipsə* 'haju' ~ **ipsä-* 'haistaa'. Mitään periaatteellista estettä ei ole myöskään sille, että kyse olisi uralilaisesta nomen-verbumista **puja(-)* 'neulansilmä; pujottaa'.

Tarkastellaan seuraavaksi hieman tarkemmin marin verbin semantiikan kehitystä. Kuristamisen merkitys voitaneen selittää kiristämisestä tai tiukkaan kiinni sitomisesta; vastaavanlainen merkityksenkehitys tunnetaan germaanisista kielistä, esim. kys. *er-wergen* 'kuristaa' < kgerm. **wergan-* 'kuristaa' < kie. **uérġ^h-ie-* (> liet. *veržti* 'to tighten, restrict, tie, press') ~ kie. **uerġ^h-e-* (> muinaiskirkkoslaavin *-vrěsti* 'to tie') (Kroonen 2013: 580). Saksan (*er*)*würgen* 'kuristaa' kuuluu samaan yhteyteen ja edustaa ablautin katoasteiseen juureen muodostettua johdosta (< kgerm. **wurgjan-* 'kuristaa' < kie. **urġ^h-ie-*) (mls. 600). Latinan *angō* 'kuristaa' on sekin kehittynyt jonkinlaisesta tiukkaan sitomisen merkityksestä, vrt. kie. **h₂emġ^h-e/o-* 'to tie, tighten' > heitti *hamankⁱ*, *hame/ink-* 'to tie, betroth' (De Vaan 2008: 42). Polysemiasta 'pujottaa' ~ 'sitoa, solmia' ~ 'kiristää' on varsin helppo löytää sekä synkronisia, vrt. englanti *string* mm. 'pujottaa nauhaan (lankaan); sitoa, nyörittää, solmia; kiristää, tiukentaa, jännittää' ja *string up* 'ripustaa; (ark.) hirttää, ripustaa köyden jatkoksi' (ESSS: 1263), että diakronisia rinnakkaistapauksia, vrt. mari I N *kerä-*, Lu L *kerä-* < kma. **kirä-* 'pistää, pujottaa' < kur. **kärə-* → kur. **kär-tä-* > kprm. **kärt-* 'sitoa, solmia' > udm. *kertti-* 'sitoa, solmia, köyttää;

kutoa, neuloa, virkata, punoa', komi *kert-* 'neuloa; sitoa, solmia', joten merkitysten yhteensovittamisessa ei nähdäkseni ole ongelmaa.

Suomen *pujottaa*-sanaan sekä marin **pikte*-sanaan voitaneen rinnastaa myös unkarin *fojt* 'kuristaa, tukehduttaa; hukuttaa'. Unkarin sanan ovat etymologiset lähteet tavallisesti liittäneet yhteen verbin *fül* 'hukkaa jhk' kanssa (TESz: 940–941; EWUng: 404). Johtosuhteesta annetaan esimerkkinä verbiparit *gyújt* 'syttyää, virittää' ~ *gyúl* 'syttyä, virittyä, virittyä' ja *nyújt* 'venyttää jtk, pitkittää, venyttää' ~ *nyúlik* 'venyä, pidetä, pidentyä'. Poikkeavalle vokaalisuhteelle *o* ~ *ú* etymologiset lähteet eivät tarjoa selitystä. *Fojt*-verbin ensimmäinen kirjallinen esiintymä on vuoden 1416 jälkeen, vanhimmat sanalle annetuista merkityksistä ovat 1. 'ersticken, erwürgen, ertränken', 2. 'jmdn an der Kehle packen, würgen', 3. 'unterdrücken; zurückdrängen'. Mielenkiintoista on, että noin vuodelta 1550 sana tunnetaan myös merkityksessä 'etw an etw festbinden'. On varsin vaikea ajatella, että kyseinen merkitys olisi jollain tapaa voinut kehittyä alun perin merkityksestä 'hukuttaa'. Pääinvastainen kehitys tiukkaan sitomisesta kuristamiseen ja edelleen tukehduttamiseen ja hukuttamiseen sen sijaan vaikuttaa edellisessä kappaleessa mainittujen rinnakkaistapausten perusteella hyvinkin mahdolliselta.

Kun siis selittämättömään vokaalisuhteeseen lisätään tämä erikoinen 'hukuttaa' ~ 'sitaotia tiukkaan' merkityssuhde, onkin aiheellista pohtia, onko *fojt*-sanalle tarjottu aikaisempi alkuperän selitys sittenkään osunut oikeaan. Äänneellisesti ja johto-opillisesti unkarin *fojt*-asun johtaminen kantaaurallaisesta asusta **pujV-hta-* on nähdäkseni jokseenkin ongelmatonta. Äännekehitys kur. **u* > *o* tietysti toistuu, esim. kur. **kuda* 'aamu' > unk. *holnap* 'huomenna', kur. **kuma* 'kumo, kumara' > unk. *homorú* 'kovera, onteva; (vanh.) kupera, mykevä', kur. **puna-* 'punoa' > unk. *fon* 'kehrätä, palmikoida', kur. **tulka* 'sulka, siipi' > unk. *toll* 'sulka'. Unkarissa sanansisäisestä **j*:sta on sekä säilymä- että katoedustusta; säilymästä voidaan mainita muun muassa esimerkiksi kur. **čoǰa* 'ääni' > unk. *zaj* 'melu, meteli' (UED: 132–133), kur. **eǰa* t. **úǰa* 'yö' > unk. *éj* 'yö' (UED: 41–42), kur. **kajan éla* 'aamunkoi' > unk. *hajnal* 'päivänkoitto, aamurusko' (Aikio 2022: 21), kur. **wajǰa* 'rasva' > unk. *vaj* 'voi' (Aikio 2015: 53). Sananloppuinen *-t* voidaan selittää kausatiivijohtimeksi kuten aikaisemmassakin alkuperän selityksessä.

2.3. *pidam* 'sidon'

Kaikki marin verbille I N Vo Up *pidä-*, Lu L *pidä-* (TschWb: 510–511) < kma. **pidä-* annetut merkitykset viittaavat jollain tapaa joko sitomiseen 'binden, knoten, schnüren, (den Beinling) wickeln' tai kutomiseen '(einem Strumpf) stricken, (ein Netz) knüpfen'. Niittymarin kirjakielen verbille *pidas* annetut merkitykset ovat 1. sitoa, köyttää. 2. sitoa, sitaista, solmia, pukea (huivi; virsut).

3. sitoa (haava). 4. neuloa (puikoilla)' (MSS: 224). Marin sanaa on vanhastaan verrattu unkarin *fűz* 'pujottaa, nitoa, nivoa' -sanaan (Bereczki 2013: 188). Tämä rinnastus on kuitenkin epäsäännöllinen (Metsäranta 2020: 73). Marin sanalle on esitetty myös muodollisesti ongelmaton indoeurooppalainen lainaetymologia, jonka mukaan kyse olisi kantaindoeurooppalaisesta lainasta jo esikantamariin, kie. **b^hend^h*- 'sitoa' → esikantamari **päntə*- > kma. **pidä*- (Aikio 2014: 138). Lainan kantaindoeurooppalainen ajoitus on mariin rajoittuvan levikin vuoksi epätodennäköinen. Tämän kirjoituksen anonyymi vertaisarvioija kehotti mainitsemaan, että indoeurooppalaisella sanueella on jatkajansa myös iranilaisessa haarassa ja erityisesti osseetissa: kiran. **band*- 'to bind' > ossI *bæddyn/bast*, D *bæddun/bast*, **ni-band*- > ossI *nyvændyn/nyvæst*, D *nivændun/niva(n)st* 'to stretch, tighten the warp' (Cheung 2007: 4–6), *bændæn* 'βερεβκα' (Abaev I: 243–244). Iranilaisen **a:n* korvaamisesta esikantamarin **ä*:llä on muutamia esimerkkejä, kiran. **marč*- 'tuhota, vahingoittaa' → esikantamari **märčə*- > kma. **mirče*- I *merče*-, Lu L *merce*- 'sairastella, riutua, kuihtua' (Metsäranta 2020: 204). Sekä lainautuminen kantairanilaisesta asusta **band*- että myöhemmästä iranilaisesta asusta, vrt. oss **bænd*-, edellyttävät, että mari on lainautumisen aikaan ollut edelleen äänteellisesti käytännössä identtinen kantaauralin kanssa. Iranilainen ajoitus tekee lainaetymologiasta jonkin verran uskottavamman, mutta pitää kuitenkin edelleen huomauttaa, että mahdollisten esikantamariin palautuvien iranilaisten lainasanojen määrä on varsin mitätön. Marin äännehistorian kronologia myös tunnetaan huonosti, joten vanhoiltakin näytävät iranilaiset lainat voivat osoittautua luultua myöhemmiksi.

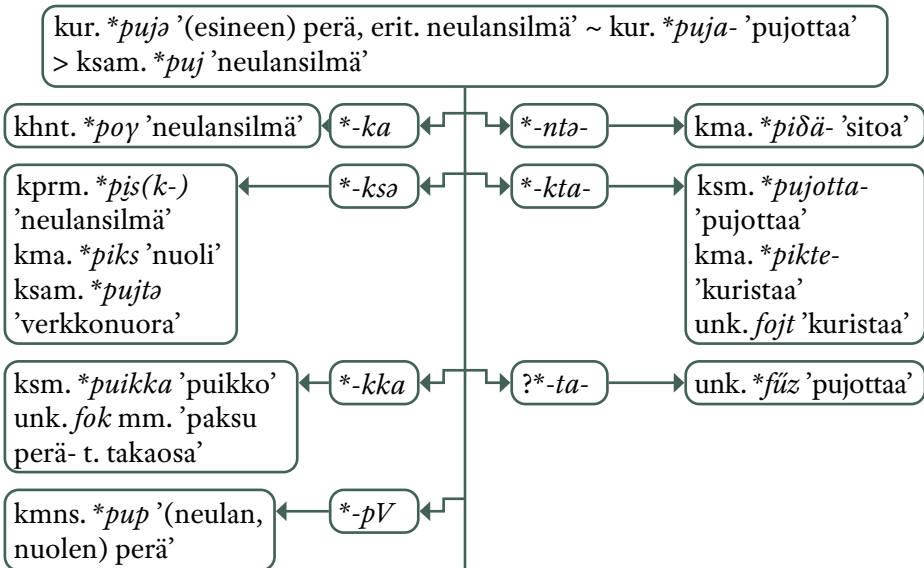
Laina-alkuperän lisäksi kma. **pidä*-sanalle voidaan nähdäkseni esittää myös alkuperän selitys, jossa sana tulkitaan johdokseksi. Tässä tapauksessa kyseessä olisi kur. **pujV-ntə*-asuun palautuva deverbaalinen **-ntə*-johdos, jollaisia ovat myös I N Up Vo *joda*-, Lu L *jada*- < kma. **jāda*- 'kysyä' < kur. **jadə-ntə*- ← kur. **jadə*- 'kysyä', I N Up Vo *lüda*-, Lu L *lüdə*- < kma. **lüdə*- 'pelätä' < kur. **lədə-ntə*- ← kur. **lədə*- 'pelätä', I N Up Lu *luda*-, Vo *lüda*-, L *lāda*- < kma. **lüda*- 'laskea, lukea' < kur. **lukə-ntə*- ← kur. **lukə*- 'laskea' (Metsäranta 2020: 70–78, 274). Äänteellisistä perusteluista todettakoon, että denasalisaatio on marissa tapahtunut nimenomaan alkuperäiseen kur. **ə*:hen palautuvissa vartaloissa ja johtimissa (mp.), ja **-ntə*-johdin palautuu kantaauraliin (Aikio 2022: 20). Merkityspuolta en lähde enää erikseen käsittelemään kyseisen johdoksen osalta, sillä pujottamisen ja sitomisen väliselle merkitysyhteydelle olen esittänyt jo edellisessä osiossa riittävästi rinnakkaistapauksia. Marin sanalla on sitä paitsi synkronisesti siinä määrin läpinäkyvästi pujottamiseen liittyviä merkityksiä, esim. N 'neuloa (puikoilla)', että merkityksen osalta rinnastukseen tuskin jää epäilyksen sijaa.

Käy tietysti myös mielessä, voisiko unkarin *fűz* 'pujottaa, nitoa, nivottaa' kuitenkin myös jollain tapaa liittyä uralilaiseen **pujə*-sanueeseen,

vaikka se ei marin sanan täsmällinen vastine voikaan olla. Sanan etuvokaalia tuskin voidaan selittää säännöllisen kehityksen puitteissa, mutta uralilainen lähtömuoto **puj(V)-ta-* tulisi muutoin varsin hyvin kyseeseen. Olisi tietysti ehkä hieman erikoista, että vokaalin kehitys asusta **puj(V)-kta-* veisi *o*:hon ja asusta **puj(V)-ta-ü:hyn* (? < **ú*). Ehkä tämän kahtalaisuuden taustalla on jonkinlainen morfofonologinen tekijä, esimerkiksi toisen johtimen liittymisen konsonanttivartaloon ja toisen vokaalivartaloon tai johdosten palautumisen kantauralin tasolla toisaalta **A*-vartaloon ja toisaalta **ə*-vartaloon. Näihin morfofonologisiin kysymyksiin liittyy kuitenkin edelleen paljon tuntematonta, joten kysymys jää avoimeksi.

3. Päätäntö

Olen oheiseen kuvaajaan pyrkinyt kokoamaan tässä artikkelissa käsitellyä viime kädessä uralilaiseen **pujə* '(esineen) peräpää, erit. neulansilmä' (~ **puja* 'pujottaa') -asuun palautuvaa sanuetta. Sanat on järjestetty siten, että yhdestä laatikosta löytyvät sanat on johdettu samasta vartalosta ja samalla johtimella. Kyse ei välttämättä kuitenkaan joka tapauksessa ole vanhasta jo kantauralilaisesta johdoksesta, vaan ainakin osin kyse on nähtävästi rinnakkaiskehityksestä ja mahdollisista johdosten johdoksista.

Kuva 2: Kantauralin sanan **pujə* '(esineen) perä, erit. neulansilmä' (~ **puja* 'pujottaa') jatkajat uralilaisissa kielissä

Äänteellisesti ja merkityksensä puolesta mahdollisesti sanueeseen kuuluvia sanoja on edelleen muitakin, esim. kprm. **pīr* 'läpi' < kur. **pujə-rV*, mutta käsittely jääköön nyt tältä erää kuitenkin tähän.

Riho Grünthal (1995: 87) toteaa, että ”Uralilaisten kielten vertailevassa sanastontutkimuksessa on sanarinnastuksen äänteellisellä toimivuudella ja semanttisella sopivuudella ollut etymologian hyväksyttävyyden kannalta keskeinen todistusarvo. Eri kielissä esiintyviä suffiksaalisia elementtejä on tavattu pitää sekundaareina eikä niiden funktioita usein perusvartaloita rekonstruoiden etymologioiden kannalta keskeisinä”. Äänteellisen toimivuuden ja semanttisen sopivuuden rinnalle olisi etymologiaan yhdeksi järjestelmällisesti arvioitavaksi tekijäksi nostettava myös sanan rakenne, sekä synkroninen että diakroninen.

Ongelmana historiallisissa johdoksissa on, että johdosperäisyyden jäljille voi olla vaikea päästä. Yhteyttä kantasanan ja mahdollisten johdosten välillä voi olla miltei mahdoton hahmottaa, erityisesti tapauksissa, joissa myös sanojen äänneasu ja merkityksetkin ovat muuttuneet varsin läpinäkymättömiksi. Tutkimuksen kuvauksissa ja etymologisessa kirjallisuudessa harvoin korostetaan sattuman osuutta, mutta kerrottakoon, että ainakin tässä tapauksessa koko artikkeli versoi siitä varsin vaatimattomasta huomiosta, että kantasamojedin **puj* 'neulansilmä' ja kantapermin **pīs(k-)* 'neulansilmä' jakavat merkityksen, ja siitä vääjäämättömästi seuraavasta jatkokysymyksestä, joka etymologin mielessä aina pyörii: voiko sanoilla olla yhteinen alkuperä?

Marin sanat *pikš* 'nuoli', *piktem* 'kuristan', tukahdutan' ja *pidam* 'sidon' ovat synkronisesta näkökulmasta rakenteellisesti opaakkeja, mutta diakroniselta kannalta johdoksia. Näistä ainakin kahdelle ensimmäiselle löytyy samoista aineksista koostuva johdosvastine myös muista uralilaisista kielistä. Marin osalta johdosanalyysin ja esittämäni johdoskuvion uskottavuutta lisää se, että samalta istumalta saadaan alkuperän selitys kolmelle marin sanalle. Johdosten kantana oleva vartalo ja siihen liittyvät johtimet ovat tunnettuja ja uskottavasti palautettavissa jo kantauraliin, joten tuntemattomille vesille ei tarvitse purjehtia, ja operoimalla tunnetuilla elementeillä välttää myös uralilaista etymologiaa vaivanneelta ylimalkaisuudelta, joka johto-opin käsittelyyn on usein liittynyt.

Lyhenteet

enT	tundraenetsi	Up	Upša
hnt.	hanti	Vo	Volga
DN	Demjanka	md.	mordva
O	Obdorsk	E	ersä
V	Vah	M	mokša
Vj.	Vasjugan	mns.	mansi
kar.	karjala	KndA	Ala-Konda
kgerm.	kantagermaani	KndK	Keski-Konda
kie.	kantaindoeurooppa	KndY	Ylä-Konda
kiran.	kantairani	LozA	Ala-Lozva
khnt.	kantahanti	LozY	Ylä-Lozva
kma.	kantamari	Pel.	Pelymka
kmd.	kantamordva	So.	Sosva
kmns.	kantamansi	T	Tavda
komi		VagE	Etelä-Vagilsk
J	Jazva	nenT	tundranenetsi
Sys.	Sysola	ngan.	nganasani
SysY	Ylä-Sysola	oss.	osseetti
Ud.	Udora	D	digor
Vyč.	Vyčegda	I	iron
VyčY	Ylä-Vyčegda	saa.	saame
kprm.	kantapermi	Ki	kiltinänsaame
ksaa.	kantasaame	Ko	koltansaame
ksam.	kantasamojedi	Lu	luulajansaame
ksm.	kantasuomi	P	pohjoissaame
kur.	kantaurali	Pi	piitimensaame
kys.	keskiyläsaksa	T	turjansaame
liet.	liettua	slk.	selkuppi
mari		sm.	suomi
I	itä	udm.	udmurtti
L	länsi	unk.	unkari
Lu	luoteismurteet	ve.	vepsä
N	niitty		

Lähteet

- Абаев I = Абаев, В. И. 1958. *Историко-этимологический словарь осетинского языка*. Том I А-К'. Москва – Ленинград: Издательство академии наук СССР.
- Aikio 2014 = Luobbal Sámmol Sámmol Ánte (Ante Aikio). 2014. On the reconstruction of Proto-Mari vocalism. *Journal of Language Relationship* 11/2014. 125–157.

- Aikio 2015 = Luobbal Sámmol Sámmol Ánte (Ante Aikio). 2015. The Finnic 'secondary e-stems' and Proto-Uralic vocalism. *Journal de la Société Finno-Ougrienne* 95. 25–66.
- Aikio 2022 = Luobbal Sámmol Sámmol Ánte (Ante Aikio). 2022. Proto-Uralic. Teoksessa Bakró-Nagy, Marianne & Laakso, Johanna & Skribnik, Elena (toim.), *The Oxford guide to the Uralic languages*, 3–27. New York, NY: Oxford University Press.
<<https://doi.org/10.1093/oso/9780198767664.003.0001>>
- Bereczki, Gábor. 2013. *Etymologisches Wörterbuch des Tscheremissischen (Mari): Der einheimische Wortschatz*. Nach dem Tode des Verfassers herausgegeben von Klára Agyagási und Eberhard Winkler. (Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica Band 86.) Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Вуконя et al. 2005 = Быконя, В. В. & Кузнецова, Н. Г. & Максимова, Н. П. 2005. *Селькупско-русский диалектный словарь*. Томск: Издательство Томского государственного педагогического университета.
- Cheung, Johnny. 2007. *Etymological dictionary of the Iranian verb*. Leiden – Boston: Brill.
- Culver, Christopher. 2022. Some details of Mari historical phonology. *Finisch-Ugrische Forschungen* 67. 49–74.
<<https://doi.org/10.33339/fuf.110845>>
- De Vaan, Michiel. 2008. *Etymological dictionary of Latin and the other Italic languages*. Leiden – Boston: Brill.
- EWUng = Benkő, Loránd & Gerstner, Károly & Hámori, Antónia S. & Zaicz, Gábor (toim.). 1993–1997. *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen I–III*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- ESSS = Hurme, Raija & Pesonen, Maritta & Syväoja, Olli. 1990. *Englanti-suomi-suursanakirja*. Porvoo – Helsinki – Juva: WSOY.
- Grünthal, Riho. 1993. Ovatko *huun* »suomalais-ugrilaiset» vastineet turkkilaislainoja? Teoksessa Kulonen, Ulla-Maija (toim.), *Festschrift für Raija Bartens zum 25.10.1993* (Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 215), 99–112. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Grünthal, Riho. 1995. Sananmuodostus ja johtimien merkitys eräiden marin sanojen etymologiassa. *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 86. 87–102.
- Helimski, Eugen. 2001. PU *iš- 'to cause to be, to be' and some other core vocabulary items in Proto-Uralic: Remarks on the etymology and reconstruction. Teoksessa Bakró-Nagy, Marianne (toim.), *Budapesti Uráli Műhely* II, 76–83. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet.
- Helimski 2007 = Хелимский, Евгений. 2007. Продление гласных перед шва в селькупском языке как фонетический закон. *Linguistica Uralica* 42(2). 124–133.
- KESKJ = Лыткин, В. И. & Гуляев, Е. С. 1999. *Краткий этимологический словарь коми языка*. Переиздание с дополнением. Сыктывкар: Коми книжное издательство.

- Kroonen, Guus. 2013. *Etymological dictionary of Proto-Germanic*. Leiden – Boston: Brill.
- Laakso, Johanna. 2015. The history of word-formation in Uralic. Teoksessa Müller, Peter O. & Ohnheiser, Ingebor & Olsen, Susan & Rainer, Franz (toim.), *Word formation: An international handbook of the languages of Europe, Volume 3, 2061–2078*. Berlin – Boston: De Gruyter Mouton.
- Lytkin 1961 = Лыткин, В. И. 1961. *Кому-язьвинский диалект*. Москва: Академии наук СССР.
- Metsäranta, Niklas. 2020. *Periytyminen ja lainautuminen: Marin ja permiläisten kielten sanastontutkimusta*. Helsinki: Helsingin yliopisto. (Väitöskirja.) <<http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-6870-2>>
- Metsäranta, Niklas. 2023. ”Kotatäysi” ja muita hämartyneitä permiläisiä yhdysanoja. Teoksessa Holopainen, Sampsa & Kim, Jeongdo & Metsäranta, Niklas (toim.), *Elämä ja etymologia: Janne Saarikiven 50-vuotishuhtakirja*, 271–287. Helsinki. <<https://doi.org/10.31885/9789515182838>>
- MNySz = Beke, Ödön. 1997–2001. *Mari nyelvjárás szótár (Tschermisssches Dialektwörterbuch) I–IX*. Unter Mitarbeit von Zsófia M. Velenyák und József Erdődi. Neuredigiert von Gábor Bereczki. Bearbeitet von Margarita Kuznecova. Herausgegeben von János Pusztay. (Bibliotheca Csermissica 4.) Szombathely.
- MSS = Moisio, Arto. 1992. *Marilais-suomalainen sanakirja* (Turun yliopiston ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 41). Turku.
- Pystynen, Juho. 2019. Etymology squib: *puj- ‘back end, point’ (Blogikirjoitus). <<https://protouralic.wordpress.com/2019/09/20/etymology-squib-puj-back-end-point/>>
- Pystynen, Juho. 2023. Sorsa ja sotka: Äännesuhteita sukelluksissa. Teoksessa Holopainen, Sampsa & Kim, Jeongdo & Metsäranta, Niklas (toim.), *Elämä ja etymologia: Janne Saarikiven 50-vuotishuhtakirja*, 336–364. Helsinki. <<https://doi.org/10.31885/9789515182838>>
- Ravila, Paavo. 1938. Über die entstehung des tscheremissischen konjugationssysteme. *Finnisch-Ugrische Forschungen* 25. 1–25.
- Riese, Timothy. 2001. *Historische Nominalderivation des Wogulischen* (Studia Uralica 10). Wiesbaden: Harrassowitz.
- Salminen, Tapani. 2014. Suomalais-samojedilaisia muotovertailuja. Teoksessa Inaba, Nobufumi & Luutonen, Jorma & Hamari, Arja & Ahola, Elina (toim.), *Juuret marin murteissa, latvus yltyä Uraliin* (Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 270), 291–302. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- SlkWb = Donner, Kai & Sirelius, U. T. & Alatalo, Jarmo (toim.). 2004. *Sölkupisches Wörterbuch*. Zusammengestellt und herausgegeben von Jarmo Alatalo. (Lexica Societatis Fenno-Ugricae XXX.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

- SSA = Itkonen, Erkki & Kulonen, Ulla-Maija (toim.). 1992–2000. *Suomen sanojen alkuperä: Etymologinen sanakirja* 1–3 (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 556, Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura – Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- SSKZD = Жилина, Т. И. & Сахарова, М. А. & Сорвачева, В. А. 1961. *Сравнительный словарь коми-зырянских диалектов*. Сыктывкар: Коми книжное издательство.
- SW = Janhunen, Juha. 1977. *Samojedischer Wortschatz* (Castrenianumin toimitteita 17). Helsinki.
- SyrjWb = Fokos-Fuchs, D. R. 1959. *Syrjänisches Wörterbuch* I–II. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- SyrjWsch = Wichmann, Yrjö & Uotila, T. E. 1942. *Syrjänischer Wortschatz nebst Hauptzügen der Formenlehre*. Aufgezeichnet von Yrjö Wichmann. Bearbeitet und herausgegeben von T. E. Uotila. (Lexica Societatis Fenno-Ugricae VII.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- TESz = Benkő, Loránd & Kiss, Lajos & Papp, László 1967–1976. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* I–III. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- TschWb = Moisió, Arto & Saarinen, Sirkka (toim.). 2008. *Tscheremissisches Wörterbuch*. Aufgezeichnet von Volmari Porkka, Arvid Genetz, Yrjö Wichmann, Martti Räsänen, T. E. Uotila und Erkki Itkonen. (Lexica Societatis Fenno-Ugricae XXXII, Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 151.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura – Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- UED = Luobbal Sámmol Sámmol Ánte (Ante Aikio). 2020. *Uralic etymological dictionary*. Draft version of entries A–Ĉ (published online on Academia.edu).
- UEW = Rédei, Károly. 1988–1991. *Uralisches Etymologisches Wörterbuch* I–III. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Vasiljev 1928 = Васильев, В. М. (Ўпымарый). 1928. *Маруй мутэр*. Москва: СССР калык-влак рӱдӱ савыктыш.
- Veršinin 2011 = Вершинин В. И. 2011. *Словарь маруйских говоров Татарстана и Удмуртии*. Йошкар-Ола.
- WotjWsch = Wichmann, Yrjö & Uotila, T. E. & Korhonen, Mikko. 1987. *Wotjakischer Wortschatz*. Aufgezeichnet von Yrjö Wichmann. Bearbeitet von T. E. Uotila und Mikko Korhonen. Herausgegeben von Mikko Korhonen. (Lexica Societatis Fenno-Ugricae XXI.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Zhivlov, Mikhail. 2023. Reconstruction of Proto-Uralic. Teoksessa Abondolo, Daniel & Valijärvi, Riitta-Liisa (toim.), *The Uralic languages* (Second edition), 117–175. London: Routledge.
<<https://doi.org/10.4324/9781315625096>>